

کارآفرینی بومی روستایی: زمینه‌های نو در تحقیقات روستایی ایران^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱/۱۱ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۵/۱

صفحات: ۴۴۷-۴۷۰

علی‌اکبر عنابستانی: استاد گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

Email: anabestani@um.ac.ir

مهرشاد طولابی‌نژاد: پسادکترای گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران^۲

Email: mehrshad_t65@yahoo.com

چکیده

کارآفرینی بومی روستایی یکی از جوان‌ترین زمینه‌های تحقیقاتی است که نشان می‌دهد در ایران که یکی از بزرگترین کشورهای آسیا است و دارای میراث فرهنگی غنی و جوامع بومی است، تاکنون به موضوع کارآفرینی بومی روستایی توجه‌ای نشده است. لذا مقاله حاضر به عنوان یک ارزیابی تحلیلی و با ارائه رویکردهای متنوع بر اساس غنا و تنوع مفهومی در حوزه‌های علوم اجتماعی، اقتصادی، برنامه‌ریزی و توسعه روستایی از رویکرد سیستمی بهره‌مند شده و سعی بر آن دارد، ضمن معرفی کارآفرینی بومی روستایی، به معرفی کارآفرینی بومی روستایی منبعث از آن برای بسترسازی پژوهش‌های آتی در کشور بپردازد. این مقاله با تجزیه و تحلیل ادبیات و خطوط تحقیقاتی مرتبط به درک جامعی از زمینه تحقیقاتی کارآفرینی بومی کمک می‌کند. در همین راستا، مقاله حاضر که به لحاظ هدف کاربردی و اطلاعات آن به روش اسنادی فراهم آمده در پی پاسخ به این سوالات بوده است که عناصر بروز تفاوت میان کارآفرینی بومی روستایی و کارآفرینی کلاسیک کدامند؟ اهداف و ویژگی‌های منحصر بفرد کارآفرینی بومی روستایی کدامند؟ و الگوی (مدل) مناسب برای توسعه کارآفرینی بومی روستایی در ایران کدامند؟ نتایج پژوهش بیانگر آن است که کارآفرینی بومی متفاوت از کارآفرینی کلاسیک/غربی است، و بر عناصری چون استفاده از منابع بومی، ارزش‌های فرهنگی بومی، منفعت جمعی، روابط و سرمایه خانوادگی و پیوندهای خویشاوندی/خانوادگی تاکید دارد. نتایج نشان داد که کارآفرینی بومی روستایی، لزوماً در پاسخ به نیازهای بازار ایجاد نمی‌شود و بیشتر با هدف تامین معیشت خانواده، حفظ محیط زیست، حفظ ارزش‌های فرهنگی و معنوی انجام می‌گیرد. بر خلاف کارآفرینی به سبک غربی، کارآفرینی بومی روستایی عناصری از برابری طلبی، فعالیت جمعی/خویشاوندی و با تاکید بر ارزش‌های فرهنگی و منابع طبیعی در دسترس را نشان می‌دهند. کارآفرینی بومی روستایی اغلب با اهداف معیشتی داخل خانوار و بیشتر با اهداف غیراقتصادی مانند حفظ معیشت، حفظ فرهنگ بومی، حفظ محیط زیست و اهداف معنوی انجام می‌گیرد.

کلید واژگان: جوامع بومی، کارآفرینی کلاسیک (غربی)، کارآفرینی بومی روستایی، ایران.

۱- این اثر تحت حمایت مادی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF) برگرفته شده از طرح شماره «۹۹۰۲۹۲۶۹» انجام شده است.

۲- نویسنده مسئول: تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیای انسانی و آمایش، ۰۹۱۶۸۵۷۴۷۳۱

مقدمه

با توجه به اثرات نسبتاً سودمند کارآفرینی، کارآفرینی فرصت‌های جدیدی را برای جوامع فراهم می‌کند تا درآمد و سرمایه خود را افزایش دهند. از نظر جوزف شومپیتر^۱ (۲۰۰۵) کارآفرینی موتور و محرکه توسعه، پیشرفت اقتصادی و اصلاح اجتماع محسوب می‌شود. سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۲ (۲۰۱۹) کارآفرینی را راهبردی برای دسترسی به خدمات عمومی و بالا بردن کیفیت زندگی می‌داند. پاول^۳ و همکاران (۲۰۱۶) با قاطعیت اظهار کردند که فعالیت‌های کارآفرینی، نقش برجسته‌ای در سلامت اقتصاد ملت‌ها دارد. سبحان^۴ و همکاران (۲۰۱۳) نیز اظهار داشتند که توسعه کارآفرینی می‌تواند پاسخی برای رفع مشکلات مناطق شهری، روستایی و جوامع منزوی باشد. به همین دلیل کارآفرینی راهکاری برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی روستاها به ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌باشد (بهمنی و همکاران، ۱۴۰۰) که در بسیاری از کشورها به‌عنوان راه‌حلی اساسی برای رفع مشکلات جوامع و توسعه توجه شده است (Adewumi, 2020). یکی از انواع مختلف کارآفرینی، و از زمینه‌های مهم و جدید آن، کارآفرینی بومی است که مدت‌هاست تبدیل به کانون ابتکارات، تلاش‌ها و برنامه‌ها در سطوح محلی شده است (Doan, 2022). کارآفرینی بومی با مشارکت بومیان در کسب و کارهای محلی به منظور تامین درآمد، اشتغال و ثروت به خودکفایی بومیان می‌پردازد (Olowo et al, 2022). از نظر جیمز^۵ و همکاران (۲۰۱۸)، کارآفرینی بومی ایجاد، مدیریت و توسعه سرمایه‌گذاری‌های جدید توسط افراد بومی به نفع افراد بومی است. هیندل و موروز^۶ (۲۰۱۰) از مفهوم کارآفرینی بومی به عنوان یک زمینه جداگانه از کارآفرینی کلاسیک بحث می‌کنند، جایی که نیاز به آشتی تاریخ و درک ارزش‌های فرهنگی- بومی وجود دارد. تنجه^۷ و همکاران (۲۰۲۲) کارآفرینی بومی را به عنوان یک زمینه جدید در مطالعات کارآفرینی معرفی می‌کنند که بر یک عنصر فرهنگی- بومی که قبلاً در کارآفرینی کلاسیک نادیده گرفته شده تمرکز دارد. به گفته دانا^۸ (۲۰۱۵) محرومیت سیاسی و اقتصادی مردم بومی زمینه‌ساز توجه و ظهور کارآفرینی بومی شد و لذا یکی از ویژگی‌های برجسته کارآفرینی بومی، رفع این محرومیت بود. پادیللا-ملندز^۹ و همکاران (۲۰۲۲) نیز زمینه تحقیقاتی کارآفرینی بومی و ادبیات آن را به عنوان یک حوزه نوظهور امیدوارکننده از تحقیقات اقتصادی معرفی کردند. با توجه به این تفاسیر می‌توان گفت که محققان کارآفرینی، کارآفرینی بومی را به عنوان زمینه علمی جدیدی برای درآمد و ایجاد اشتغال افراد بومی به رسمیت شناخته‌اند.

علاوه بر اینکه کارآفرینی انواع مختلفی دارد، کارآفرینی بومی نیز تحت تأثیر زمینه‌های مختلف قرار گرفته و دارای انواع مختلفی است (Welter, 2011). از جمله یکی از انواع مختلف کارآفرینی بومی، کارآفرینی بومی روستایی است که به عنوان یک جنبه حیاتی از توسعه اقتصادی، بخش مهمی از احیای جوامع روستایی را توصیف می‌کند (Gorbuntsova et al, 2018). به طوری که امروزه کارآفرینان بومی روستایی به عنوان منابع الهام و نوآوری که به رفاه جمعی مردم بومی کمک می‌کند، نام برده‌اند (Mika et al, 2017). کارآفرینی بومی

1- Joseph Schumpeter

2- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

3- Pauwels

4- Subhan

5- James

6- Hindle and Moroz

7- Tenghe

8- Dana

9- Padilla-Meléndez

روستایی یک مکانیسم اقتصادی مفید برای افراد بومی است و هیچ چیزی در این نوع کارآفرینی وجود ندارد که باعث ناسازگاری با فرهنگ و هویت بومی شود (Gallagher and Lawrence, 2012). هدف از یک فرآیند کارآفرینی بومی روستایی برآورده کردن نیازهای خانواده به عنوان هدف اصلی آن است تا اعضای آن بخشی از روند کارآفرینی بومی باشند، و به همین دلیل خانواده تبدیل به عامل داخلی و اصلی کارآفرینی بومی روستایی می‌شود که با فرهنگ خود بر کارآفرینی تأثیر می‌گذارد (Collins et al, 2017). در زمینه اهمیت کارآفرینی بومی روستایی، کروچه^۱ (۲۰۱۷) بیان داشت که کارآفرینی به روستاییان بومی این فرصت را می‌دهد تا درآمد خودشان را فراهم کنند، شغل ایجاد کنند و در جوامع از طریق روش‌های منطبق با فرهنگ و اهدافشان برای توسعه سرمایه‌گذاری کنند.

با این حال که توسعه کارآفرینی بومی روستایی در اکثر کشورهای دنیا مورد توجه قرار گرفته و اکثراً محققان بر نقش مهم آن در توسعه روستایی و اقتصاد روستایی تأکید کرده‌اند، ولی در ایران کارآفرینی بومی روستایی آنچنان که باید مورد توجه قرار نگرفته و کارآفرینی بومی روستایی-که متفاوت از کارآفرینی کلاسیک روستایی است- در ایران ناشناخته باقی مانده است. این در حالی است که کشور ایران با قدمت تاریخی، پیشینه فرهنگی و قبایل بومی، قومیت‌ها و جوامع بومی مختلف (لر، کرد، بلوچ، ترک، عرب و غیره) دارای ذخایر فرهنگی و هنری بومی فراوان است که می‌تواند یک مدل و ابزاری برای پیشرفت اقتصادی جوامع بومی باشد. همانطوری که در حال حاضر توسعه اقتصادی جوامع روستایی بومی نیوزیلند، کانادا، ایالات متحده، آمریکای جنوبی و کشورهای آفریقایی توسعه کارآفرینی بومی موفق بوده و بر پیشرفت بومیان تأثیرگذار بوده است. در ایران کسب و کار کارآفرینان بومی نیز در صورتی که به این نوع کارآفرینی به عنوان مدل جدیدی برای پیشرفت اقتصادی جوامع بومی کشور توجه کند، و از طریق کشاورزی، جنگل‌داری، صنایع بومی، گردشگری، پرورش ماهی، گاو و بز، کشت بومی و هر آنچه که با منابع محیطی و با فرهنگ و ارزش‌های سنتی جامعه بومی ایران ارتباط دارد و معیشت سنتی خانوار را شکل دهد، می‌تواند کارآفرینی بومی را ایجاد، فرصت‌های شغلی برای جوامع بومی فراهم کند تا زمینه توسعه و پیشرفت بومیان کشور را فراهم کند. بنابراین می‌توان گفت یکی از راه‌های موجود در مسیر توسعه قرار گرفتن افراد بومی، کارآفرینی بومی است. لازمه این امر پذیرش، معرفی، تحلیل و شناخت بیشتر کارآفرینی بومی روستایی به عنوان یکی از زمینه‌های نوظهور اقتصاد روستایی است. لذا هدف این مطالعه که یک ارزیابی تحلیلی از نگاه انتقادی با ارائه رویکردهای متنوع بر اساس غنا و تنوع مفهومی در حوزه‌های علوم اجتماعی، اقتصادی، برنامه‌ریزی و توسعه روستایی از رویکرد سیستمی بهره‌مند شده سعی بر آن دارد، ضمن تحلیل و معرفی رویکرد (زمینه جدید) کارآفرینی بومی روستایی، با دیدگاه یکپارچه (به دلیل ماهیت علم جغرافیا) به ارائه و معرفی کارآفرینی بومی برای بستر سازی پژوهش‌های آتی کارآفرینی بومی روستایی مبتنی بر این مفهوم در کشور ایران بپردازد. مقاله حاضر در پی پاسخ به این سوالات بوده است که: عناصر بروز تفاوت میان کارآفرینی بومی روستایی و کارآفرینی کلاسیک کدامند؟ اهداف و ویژگی‌های منحصر بفرد کارآفرینی بومی روستایی کدامند؟ و الگوی (مدل) مناسب برای توسعه کارآفرینی بومی روستایی در ایران کدامند؟

مرور مطالعات در زمینه کارآفرینی بومی نشان می‌دهد که در خارج کشور مطالعات زیادی در مورد کارآفرینی بومی انجام گرفته است. با این حال تاکنون مطالعه‌ای در زمینه "کارآفرینی بومی روستایی" در داخل کشور انجام نگرفته و برای اولین بار است که با استفاده از رویکرد توسعه اقتصاد بومی، اهداف، ویژگی‌ها، مفاهیم، اصول و ابعاد کارآفرینی بومی با تاکید بر زمینه روستایی انجام خواهد گرفت. البته لازم به ذکر است که در کشورهای دیگر مطالعاتی در زمینه کارآفرینی بومی روستایی نیز فقط در برخی کشورها صورت گرفته است. ادامه برخی از مطالعات صورت گرفته در خصوص کارآفرینی بومی روستایی انجام گرفته، آورده شده است.

کالینز^۱ و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی ارتباط فرهنگ و کارآفرینی بومی در مشاغل کوچک روستایی در استرالیا پرداختند. نتایج مطالعه آنان نشان داد که بین فرهنگ بومی و کارآفرینی بومی رابطه‌ای پیچیده و گاه متناقض وجود دارد و این نوع کارآفرینی ارتباط زیادی با منابع محلی دارد. از نظر جیمز^۲ و همکاران (۲۰۱۸)، کارآفرینی بومی به عنوان آرزوهای مردم محلی بومی کانادا را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند کارآفرینی بومی روستایی بسیاری از مشاغل بومی مانند هر شغل دیگری هستند، ولی آنها می‌توانند ویژگی‌های منحصر به فردی مانند تأکید بر اهداف مشترک، پیوندهای محکم با زمین و همسویی با فرهنگ، ارزش‌ها و جهان بینی جوامع محلی و بومی را داشته باشند. مک‌دونالد^۳ (۲۰۱۹) در مطالعه خود کارآفرینی و کسب و کارهای کوچک بومی در زمینه روستایی را مورد بررسی قرار داد. وی در دسترس بودن محل کسب و کار و عوامل اجتماعی و فرهنگی را به عنوان عوامل موثر بر توسعه کسب و کار و کارآفرینی بومی معرفی کرد. تیپو و سرکار^۴ (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای توسعه چارچوب پویا و یکپارچه کارآفرینی بومی روستایی را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که مدل‌های کارآفرینی بومی بیشتر بر شاخص‌های زمینه‌ای افراد بومی متمرکز است و ویژگی‌های فردی کارآفرینان بومی زمینه ساز موفقیت آنها می‌شود. تام‌تیک^۵ (۲۰۲۰) به بررسی سیاست کارآفرینی بومی و نوآوری در مناطق روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که برنامه‌های کارآفرینی بومی با زمین و جامعه، آموزش و پرورش، اهمیت بقای آن و تعیین سرنوشت فرهنگی در ارتباط کامل قرار دارد. آکانبی^۶ (۲۰۲۱) تأثیر فعالیت‌های کارآفرینی بومی بر پایداری معیشت روستایی در جنوب غربی نیجریه را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج این مطالعه نشان داد که کارآفرینی بومی به طور قابل توجهی به تولید اشتغال و معیشت پایدار (بقاء، منابع درآمدی، نیازهای زندگی و غیره) کمک می‌کند و هدف کارآفرینی بومی روستایی بیشتر تامین معیشت بومیان است تا کسب سود.

نتیجه‌گیری از پیشینه‌های ارائه شده نشان می‌دهد که در ایران و در مورد کارآفرینی بومی روستایی مطالعه‌ای انجام نگرفته است. نتایج مطالعه پیشینه‌های ارائه شده خارجی نیز نشان می‌دهد که اکثر محققان کارآفرینی بومی را متفاوت از کارآفرینی کلاسیک/غربی می‌دانند و این نوع کارآفرینی را ترکیبی از اهداف و عوامل فرهنگی، اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی و در ارتباط پیوسته با فرهنگ و روابط خویشاوندی می‌دانند و نه فقط تاکید بر عامل سود شخصی و منافع اقتصادی صرف.

1- Collins
2- James
3- McDonald
4- Tipu & Sarker
5- Tamtik
6- Akanbi

مبانی نظری تحقیق

با توجه به اینکه هدف/موضوع کارآفرینی بومی می‌باشد، ابتدا الگوی اقتصادی بومی و نظریه‌های اقتصاد بومی توضیح داده شد و در ادامه مباحث مربوط به کارآفرینی بومی و کارآفرینی بومی روستایی توضیح داده شد.

الگوی اقتصاد بومی

قبل از ارائه الگوی بومی، مفهوم جوامع بومی تعاریف و ارائه شده است. انجمن دائمی سازمان ملل متحد در مورد مسائل بومی (۲۰۲۰) جوامع بومی را کسانی معرفی می‌کند که در ۹۰ کشور در سراسر جهان زندگی می‌کنند و سنت‌های منحصر به فرد و ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی خود را حفظ کرده‌اند و با جوامع غالب متمایز هستند. کاستلینو و دوایل (۲۰۱۸) مردم بومی را به عنوان گروه‌های با شیوه زندگی ابتدای و ساده که درک متفاوتی از مفاهیم و قوانین بین‌المللی، شیوه‌های کشورهای ملت خود دارند معرفی کردند (Castellino and Doyle, 2018). در واقع مردم بومی/بومیان به کسانی گفته می‌شود که در سرزمین‌های اصلی خود زندگی می‌کردند، قبل از اینکه مهاجران از بیرون به سرزمین آنها بیایند- با فرهنگ خاص، شیوه زندگی مشخص و ساده. با این حال، بیشتر آنها جزء فقیرترین افراد کشورهای خود هستند. برای رفع فقر این گروه و جوامع برنامه‌ها و الگوهای مختلفی ارائه شده است. یکی از مهم‌ترین آنها، الگوی اقتصاد بومی می‌باشد.

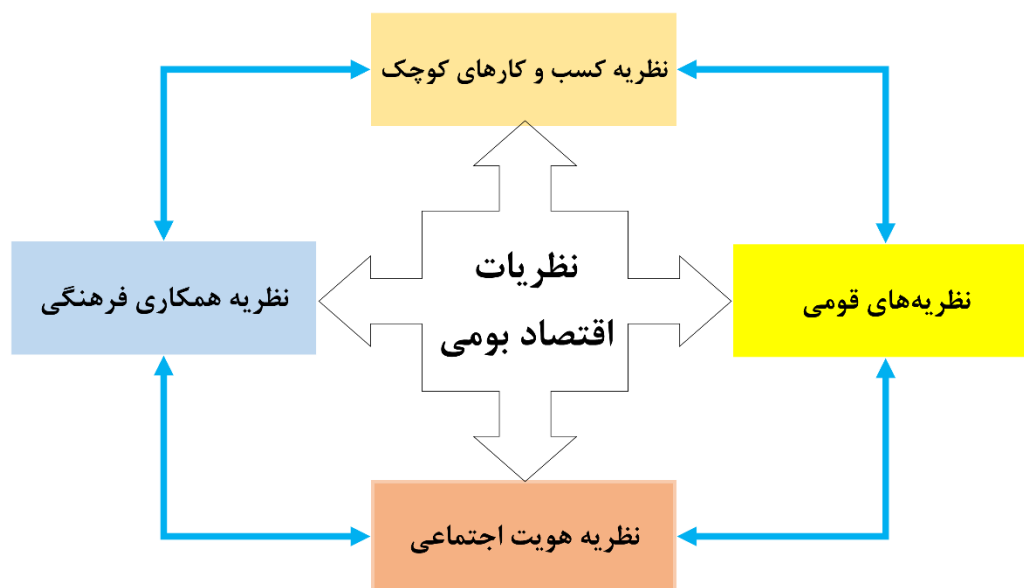
بر اساس نظریات بومی، گسترده‌ای از دانش باید مورد بررسی قرار گیرد که شامل مطالعات مربوط به طبقه-بندی نژادی و تحولات در تحقیقات افراد قومی-بومی است (Perry, 1994). بر اساس این الگو افراد بومی انگیزه‌ها یا انگیزه‌هایی برای کارآفرینی، ریسک‌پذیری، ثروت جویی و یادگیری کارآفرینانه دارند که از طریق فرهنگ‌های بومی مشابه رفتارهای کارآفرینی مدرن توسعه می‌یابد (Igwe, 2022). مدافعان و محققان بومی معتقدند که استفاده از فلسفه بومی در مطالعات دانشگاهی توسط دو دیدگاه بومی ژاپناگاه^۱ و دیدگاه تحقیقاتی بومیان تقویت و توسعه یافت (Rigney, 2001). رویکرد معرفت‌شناختی بومی هاوایی نیز با تصویب تفسیر دکتر منولینی علیومایر^۳ (۲۰۰۱) تفسیر معرفت‌شناسی بومی را مورد بحث قرار داده است. نتیجه تجمعی این دیدگاه‌ها، ساخت یک مدل معرفت‌شناسی بومی و چارچوب اولیه از نظریه موضع‌گیری بومی است. بر این اساس، مورلی^۴ (۲۰۱۴) اقتصاد بومی را به معنای توسعه اقتصاد جوامع توسط خود بومیان تعریف نموده است. هانتز^۵ (۲۰۱۸) اقتصاد بومی را اداره کسب و کارهای خصوصی و یا کسب و کارهای مبتنی بر جامعه از طریق خود بومیان تعریف کرد. در واقع، الگوی اقتصاد بومی به عنوان دخالت مردم بومی در استخدام، ایجاد کسب و کار، دارایی و ایجاد ثروت در جوامع و مناطقی که در آن زندگی می‌کنند (Cooney, 2021). پردو و همکاران (۲۰۰۴) برای تأثیر عوامل مختلف بر مسیرهای متمایز توسعه بر بومی الگوی اقتصاد بومی تأکید کردند و نیاز به حل و فصل مسائل اقتصادی بومیان توسط خود جوامع بومی را به عنوان الگوی اقتصاد بومی تعریف کرد (Peredo et al, 2004). در الگوی اقتصاد بومی، یک کسب و کار را زمانی بومی تعریف می‌کنند که بیش از نیمی از آنها -به عنوان مثال، ۵۱ درصد متعلق به آن- متعلق به یک فرد بومی است (Foley, 2013). یک فرض

1- United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues
2- Japanangka
3- Manulani Aluii Meyer's
4- Morley
5- Hunter

معمول در همه این نظریه‌ها این است که یک فرد کارآفرین به عنوان صاحب کسب و کار خودکار با منابع مالی/ شخصی و با استفاده از دانش بومی/قومی خود مشاغل را ایجاد و مدیریت می‌کند (Dyer and Ross, 2000). بنابراین، بر خلاف رویکردهای متعارف اقتصادی، الگوی اقتصاد بومی کمک‌های مدیریتی بیگانگان و خارجی‌ها را رد می‌کند و برای حل و فصل مسائل اقتصادی، رشد و سلامت اقتصادی و توسعه اقتصادی بر خود افراد و جوامع بومی تأکید دارد و معتقد است که خود بومیان شرایط خود را بهتر درک می‌کنند، تسلط بیشتری بر منابع خود داشته و دوست دارند که توسعه خود را بر اساس شرایط و سرعت خود و جوامع خود انجام دهند.

نظریه کسب و کارهای کوچک بومی

چارچوب نظری مورد بررسی مرتبط با اقتصاد بومی شامل چهار گروه نظریات (۱) نظریه کسب و کارهای کوچک بومی، (۲) نظریه‌های قومی؛ (۳) نظریه هویت اجتماعی و (۴) نظریه همکاری فرهنگی هستند (شکل ۱). در این پژوهش با توجه به موضوع کارآفرینی بومی، نظریه کسب و کارهای کوچک بومی که ارتباط بیشتری با هدف تحقیق و کارآفرینی بومی دارد آورده و توضیح داده شده است.

شکل (۱). نظریه‌های الگوی اقتصاد بومی یافته‌های محقق، ۱۴۰۱

نظریه کسب و کار کوچک بومی اولین و مهم‌ترین تئوری مرتبط با کارآفرینی بومی است که ارائه شده است. این نظریه بر ایجاد و توسعه کسب و کارهای کوچک (بومی) تأکید دارد. مارتین و لیدیل^۱ (۱۹۹۷)، شپیر^۲ (۱۹۹۹)، فولر^۳ (۲۰۰۲)، فولی^۴ (۲۰۰۲، ۲۰۰۳)، تیلور^۵ (۲۰۰۸) هانترا^۱ (۲۰۱۸) به عنوان تأثیرگذارترین

۱- Martin and Liddle

۲- Schaper

۳- Fuller

۴- Foley

۵- Taylor

محققان در این زمینه شناخته می‌شوند. آثار این محققان به جای مطالعه مردم بومی شهری بر مطالعه زمینه‌های جوامع بومی روستایی "جوامع بومی - محلی روستایی" جمعی غلبه دارد. در این مطالعات و بر اساس نظریه کسب و کارهای کوچک بومی، وضعیت اقتصادی و اجتماعی افراد بومی به عنوان عامل و محرک توسعه کارآفرینی بومی معرفی شده است. آنها علاوه بر این که در مورد علائم اجتماعی-وضعیتی جوامع بومی نظریاتی ارائه داده‌اند، در مورد علّیت و علل وضعیت اجتماعی-اقتصادی بومیان نیز بحث می‌کنند (Murphy, 2000). برخی از محققان مانند فولر و پارکر^۲ (۲۰۰۲) و فولی (۲۰۰۲، ۲۰۰۳)، به بررسی تأثیر متغیرهای محیطی و محیط زیست جوامع بومی بر ایجاد و موفقیت کارآفرینان بومی و فعالیت‌های کارآفرینی بومی بر جوامع بومی با نگاه به مدل‌های اقتصادی تأکید دارند. این دسته از محققان عامل محیطی را به عنوان محرک توسعه کسب و کارهای کوچک بومی نشان داده‌اند.

بر اساس این نظریه، کسب و کارهای کوچک بومی از طریق کشاورزی، جنگلداری، گردشگری بومی، صنایع دستی بومی، پرورش ماهی، گاو و بز و کشت بومی و هر آنچه که با منابع محیطی محلی-بومی ارتباط دارد شکل می‌گیرد (Abd Rahman et al, 2020). اکثر نظریات کسب و کار کوچک بومی مشارکت اجتماعی بومی و زمینه‌های اجتماعی را عامل طبقه‌بندی کسب و کارهای بومی- از جمله کارآفرینی بومی- و تفاوت آن با کارآفرینی کلاسیک قلمداد کرده‌اند. تحقیقات در مورد عملکرد اقتصادی کارآفرینان بومی نیز بخش از تحقیقات مرتبط با این نظریه می‌باشد که در تحقیقات محققانی چون هانتر (۲۰۱۸) عوامل اقتصادی مانند سرمایه اولیه و نحوه تامین منابع مالی را محرک توسعه و ایجاد کسب و کارهای کوچک بومی نشان داده‌اند. استفاده از این نظریه می‌تواند برای شناسایی عوامل مرتبط با ایجاد کارآفرینی بومی و عوامل رشد و توسعه آن در جوامع بومی قابل استفاده باشد و به درک زمینه‌های توسعه کارآفرینی بومی و اقتصاد بومی کمک می‌کند.

کارآفرینی بومی و زمینه تاریخی آن

کارآفرینی بومی یکی از زمینه‌های نوظهور کارآفرینی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه زیادی قرار گرفته و تحقیقات درباره کارآفرینی بومی در ادبیات شروع شده است. در هر دو دسته کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته، محققان طرفدار الگوی اقتصاد بومی و نظریه کسب و کارهای بومی، "کارآفرینی بومی" را به عنوان الگویی برای توسعه جوامع بومی ذکر کرده‌اند.

زمینه تاریخی کارآفرینی بومی و علاقه اولیه به کارآفرینی بومی را می‌توان در مقالاتی مانند دانا^۱ (۱۹۹۸) مشاهده نمود. در این مقاله، دانا (۱۹۹۸)، تعامل مبهم افراد بومی را در فعالیت‌های کارآفرینی بر تظاهرات تاریخی و تحریف اکوسیستم کارآفرینی توسط تمدن غربی متهم کرد. بعد از انتشار مقاله دانا، سایر مقالات در این مجموعه که پیش از سال ۲۰۰۴ در مورد کارآفرینی بومی ارائه شد بر اساس مقاله دانا (۱۹۹۸) ارائه شد. علاوه بر این، مطالعات بسیاری از سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۰ در مورد این موضوع ارائه شد (مانند مطالعه و اندرسون^۴ ۲۰۰۲؛ اندرسون و گیبررسون^۵، ۲۰۰۳؛ دانا و اندرسون، ۲۰۰۶؛ پردو^۱ و اندرسون، ۲۰۰۶؛ دانا، ۲۰۰۷؛

۱- Hunter
۲- Fuller and Parker
۳- Dana
۴- Anderson
۵- Giberson

هیندل و موروز^۲، ۲۰۰۷ و ۲۰۱۰). با این حال گفته می‌شود، عنوان "به سوی تئوری کارآفرینی بومی" پردو و همکاران (۲۰۰۴) در پیشبرد زمینه کارآفرینی بومی و تلاش‌های اولیه آن، نقش مهمی ایفا کرده است.

از نظر مکانی نیز، اهمیت، زمینه، محل و تاریخ، موضوع کارآفرینی بومی در ابتدا در استرالیا، نیوزیلند و جزایر اقیانوس آرام، و بعد به آرامی در کشورهای دیگر گسترش یافت (Mika et al, 2017). به همین ترتیب در کشورهای مختلف و توسط محققان کارآفرینی بومی مورد مطالعه قرار گرفت و تعاریفی نیز از آن ارائه شد.

بر اساس تعریف اولیه، کارآفرینی بومی شامل ایجاد کسب و کار و استفاده از فرصت‌های تجاری و بالقوه برای افراد بومی است که با استفاده از منابع محلی و به صورت سنتی ایجاد و توسعه داده شوند (Altman, 2004). به گفته دانا و اندرسون (۲۰۰۶) که از محققان اصلی نظریات کارآفرینی بومی هستند، کارآفرینی بومی ایجاد شغل و فرصت‌های شغلی برای جوامع بومی است (Dana and Anderson, 2006). میکا^۳ (۲۰۱۷) کارآفرینی بومی را به عنوان راهکارهای پایدار کسب و کار برخاسته از خود جوامع بومی و فرهنگ آنها معرفی نموده است. در ادبیات دانشگاهی نیز کارآفرینی بومی به عنوان "ایجاد، مدیریت و توسعه مشاغل جدید توسط افراد بومی به نفع بومیان" تعریف شده است (Hindle & Lansdowne, 2005). کارآفرینی بومی را می‌توان به عنوان مفهوم، اداره و توسعه فرآیندهای کسب و کار جدید درک کرد که توسط افراد بومی به دنبال تامین معیشت و کسب سود هدایت و مدیریت می‌شود (Collins et al, 2017). دافی^۴ (۲۰۱۱: ۸) کارآفرینی را یک مفهوم گسترده‌ای برای توسعه کسب و کار و سود تعریف می‌کند که تفاوت بین اصطلاح عمومی "کارآفرینی" و به طور خاص نوعی که "کارآفرینی بومی" نامیده شده است وجود دارد و کارآفرینی بومی باید شامل دانش رابطه با فرهنگ و دارایی‌های غیر اقتصادی باشد. در تعریف ابدالرحمن و همکاران (۲۰۲۰) کارآفرینی بومی تلاش‌های تجاری است که توسط افراد بومی یا جوامع بومی در ارتباط با فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی آنان ایجاد شده است تا معیارهای اقتصادی خود را بهبود بخشد، ولی هدف اقتصادی و کسب سود، هدف نهایی کارآفرینی بومی نمی‌باشد (Abd Rahman et al, 2020). مطالعات کارآفرینی بومی بر زمینه اجتماعی- فرهنگی، در برخی مناطق جغرافیایی، سطح فردی کارآفرینی با ترکیب اهداف اقتصادی و اجتماعی تمرکز می‌کنند (Padilla-Meléndez et al, 2022). بر اساس این تعریف کارآفرینی بومی تنها به دنبال کسب سود-برخلاف کارآفرینی کلاسیک- نمی‌باشد بلکه دارای اهداف فرهنگی، معیشتی و پایداری زیست محیطی نیز می‌باشد.

منبع اصلی کارآفرینی بومی، سرمایه اجتماعی، مشارک اعضای خانواده، و رابطه و تعامل کارآفرینان بومی با منابع طبیعی و کارآفرینان غیر بومی است (Mika et al, 2017). کالاجر و لورانس^۵ (۲۰۱۲) کارآفرینی بومی را یک مکانیسم اقتصادی/غیراقتصادی مفید برای افراد بومی معرفی کردند و نشان دادند که کارآفرینی بومی به دلیل سازگاری با فرهنگ و هویت بومی موضوعی مهم برای توسعه اقتصادی و به عنوان راهی برای کمک به اهداف فردی و اجتماعی آنها و غلبه بر وضعیت فقر بومیان است. در بخش‌های بعدی به دلیل نزدیکی اصول کارآفرینی بومی با کارآفرینی روستایی، اهداف، ویژگی‌ها و اصول کارآفرینی بومی روستایی ارائه شده است.

1- Peredo
 2- Hindle and Moroz
 3- Mika
 4- Daffy
 5- Gallagher and Lawrence

روش تحقیق

این مقاله ضمن معرفی الگوی اقتصاد بومی، نظریات بومی به عنوان یک پارادایم جامع و کارآفرینی بومی که حوزه محتوایی آن از پیچیدگی خاصی برخوردار بوده؛ به بررسی رویکردها، ابعاد و ادبیات نظری این موضوع با روش توصیفی پرداخته است. لذا به علت گستره معنایی این مفهوم، نظریات مختلفی از اقتصاد بومی وجود دارد که در مطالعه و بررسی پژوهش حاضر، آن دسته نظریاتی ارائه شده که با رویکرد کارآفرینی بومی روستایی و کسب و کارهای کوچک روستایی جهت نیل به مدل مفهومی مورد استفاده قرار گرفته است تا در این زمینه، مسیر انجام پژوهش‌های کاربردی و پیمایشی در آینده نیز هموار شود. با در نظر گرفتن این موضوع، تحقیق حاضر به لحاظ هدف بنیادی و از لحاظ روش، توصیفی با رویکرد تحلیلی-مروری می‌باشد. همچنین اطلاعات تحقیق به روش کتابخانه‌ای-اسنادی فراهم آمده است و مولفه‌های تحقق‌پذیری رهیافت، استخراج گردیده‌اند. بنابراین در این پژوهش با رویکردی توصیفی و کتابخانه‌ای/اسنادی که دارای ماهیتی کاربردی بوده، به پیگیری هدف تحقیق که کارآفرینی بومی روستایی است، پرداخته شد. روش مورد استفاده نیز به صورت مروری بوده است که از مطالعات، ادبیات تحقیق، نظرات و اطلاعات خود محققان/نویسندگان مقاله حاضر بهره گرفته شد.

نتایج

مقاله با یک ارزیابی تحلیلی/مروری با ارائه رویکردهای متنوع بر اساس غنا و تنوع مفهومی در حوزه‌های علوم اجتماعی، اقتصادی، برنامه‌ریزی و توسعه روستایی از رویکرد سیستمی بهره‌مند شده است. لذا با توجه به سوال‌هایی که مطرح شده به سوال اول، و در بخش رویکردهای مربوطه پاسخ داده شد. به سوال دوم و سوم پژوهش نیز بخاطر ارتباط یکپارچه مباحث ارائه شده در همین قسمت پاسخ داده خواهد شد.

مدل کارآفرینی بومی روستایی

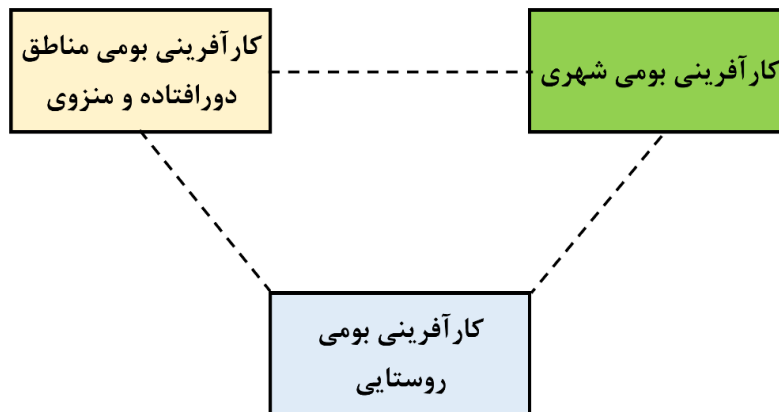
بر اساس محققان کارآفرینی بومی مدل‌های مختلفی از کارآفرینی بومی وجود دارد. یکی از مطالعاتی که به بهترین و مناسب‌ترین شکل مدل‌های کارآفرینی بومی را دسته‌بندی و ارائه داده است، مطالعه کروچه (۲۰۱۷) است که سه مدل زیر را برای کارآفرینی بومی تفسیر و ارائه داد:

(۱) مدل کارآفرینی بومی شهری؛

(۲) مدل کارآفرینی بومی مناطق دورافتاده و منزوی؛ و

(۳) مدل کارآفرینی بومی روستایی.

کروچه با تحلیل و بررسی سیستماتیک مقالات مختلف چاپ شده در مورد کارآفرینی بومی توانست این سه مدل کارآفرینی بومی را تفسیر و ارائه کند. وی معتقد بود که پیوستگی مدل‌های کارآفرینی بومی ناشی از تجزیه و تحلیل دیدگاه‌های مختلف کارآفرینی بومی در مناطق مختلف فرهنگی اجتماعی از شهر، روستا تا مناطق دور افتاده است. بر این اساس بود که وی چارچوب مدل‌های کارآفرینی بومی (شکل ۲) را ارائه داد.

شکل (۲). مدل‌های کارآفرینی بومی، کروچه، ۲۰۱۷

از نظر کروچه (۲۰۱۷) مدل کارآفرینی بومی شهری نشان دهنده کارآفرینی بومی است که در بافت‌های شهری پدیدار می‌شود. این مدل کارآفرینی بومی مشابه مدل کارآفرینی رایج است که بر اساس تصور سرمایه‌داری از فعالیت‌های کارآفرینانه و بر ایجاد کسب و کار رسمی تمرکز دارد. مدل کارآفرینی بومی شهری نزدیکی بیشتری با دنیای مدرن، چشم‌انداز کارآفرینی غربی، و انگیزه سودآوری ایجاد مشاغل افراد و جوامع بومی دارد. برخلاف مدل کارآفرینی بومی شهری، مدل کارآفرینی بومی دور افتاده در زمینه‌هایی از مناطق دورافتاده، منزوی و دوردست اتفاق می‌افتد که کارآفرینی بومی بیشتر به سمت توسعه اقتصادی پایدار که توسط کارآفرینان بومی مناطق دور افتاده اداره می‌شود، متمرکز است. سطح بسیار پایین شهرنشینی و ابتدایی بودن ویژگی و مشخصه این مدل است (Croce, 2017). مدل کارآفرینی بومی مناطق دورافتاده کارآفرینی را در جوامع بومی توصیف می‌کند که به شیوه زندگی سنتی بومی متصل هستند و هنوز از مدرنیته جدا هستند. سومین مدل ارائه شده، مدل کارآفرینی بومی روستایی است. مدل کارآفرینی بومی روستایی نشان دهنده یک مرحله میانی بین مدل کارآفرینی بومی شهری و مدل کارآفرینی بومی دور افتاده است (Dana, 2008). این مدل کارآفرینی، مخصوص جوامع بومی است که در بافت‌های یک جامعه روستایی مستقر شده‌اند، جایی که شیوه زندگی سنت و مدرنیته را با هم ترکیب می‌کند (Lee-Ross & Mitchell, 2007). مدل کارآفرینی بومی روستایی جوامعی را توصیف می‌کند که عمدتاً مبتنی بر دامداری هستند و شیوه‌ای از زندگی را که با زمین و منابعی که در اختیار دارد، مرتبط می‌کنند. مدل کارآفرینی بومی روستایی نشان دهنده یک مدل متوسط است که به دنبال هماهنگی و گنجاندن ارزش‌های فرهنگی در کسب و کار است. به گفته کورا و کالفیکوا (۲۰۱۲) کارآفرینی بومی روستایی شامل ایجاد کسب و کار و فعالیت‌هایی است که در یک مکان خاص روستایی تعبیه شده و در شبکه‌های خویشاوی نزدیک جاسازی شده است (به عنوان مثال، هنرهای دستی، صنایع دستی و موسیقی) (Coria and Calfucura, 2012). تیلور (۲۰۰۸) کارآفرینی بومی روستایی را شامل فعالیت‌ها و ایجاد کسب و کارهایی تعریف کرده که توسط بومیان روستایی، در یک زمینه خاص و قلمرو نهادی روستایی تعبیه شده و اشکال اجتماعی کسب و کارها بر اساس روابط خویشاوندی شکل گرفته‌اند (Taylor, 2008). طبق نظر آکانبی (۲۰۲۱)، کارآفرینی بومی روستایی شامل فعالیت‌های اقتصادی/غیر

اقتصادی است که برای تولید درآمد و بهبود جامعه بومی و با هدف معیشتی- اقتصادی توسط بومیان روستایی انجام می‌شود. در تعریف آکانبی هدف کارآفرینی بومی روستایی فقط کسب سود نمی‌باشد، بلکه هدف اولیه آن تامین نیازهای معیشتی خانواده می‌باشد. فولی و هانترا^۱ (۲۰۱۳) نشان دادند که فعالیت‌های کارآفرینی بومی روستایی معمولاً توسط یک طبقه متوسط و پایین کسب و کار از کارآفرینی است که مردم را به صورت دولتی مستقل توسعه می‌دهد، حفظ تولید و درآمد را تقویت می‌کند، و با احیای جوامع بومی و توسعه کسب و کارها در مناطق روستایی، بهار اقتصادی را برای روستاییان به ارمغان می‌آورد.

در ادامه مدل کارآفرینی روستایی دانا^۲ (۲۰۱۵) نتیجه می‌گیرد، ادراک فرهنگی از فرصت‌ها به عنوان متغیری است که کارآفرینی بومی را آغاز می‌کند، یعنی فرهنگ تأثیر قوی بر ایجاد کسب و کارها دارد. از این نظر، تیپو و سارکر^۳ (۲۰۲۰: ۱۴۱) ادعا می‌کنند "مدل پیشنهادی کارآفرینی بومی روستایی نشان می‌دهد که با توجه به تغییر واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی در زمینه بومی، رویکرد انعطاف‌پذیر و ظهور بیشتری نیاز است"، که با پیشنهادات مدل کارآفرینی بومی مرتبط است.

تفاوت کارآفرینی بومی روستایی با کارآفرینی کلاسیک/غربی

همانطور که در مباحث قبلی گفته شد، بین کارآفرینی بومی و کارآفرینی کلاسیک تفاوت‌هایی وجود دارد و محققان مرتبط با ادبیات کارآفرینی نیز بر این امر تأکید داشته‌اند. در زمینه‌های روستایی نیز تفاوت‌های بسیاری بین کارآفرینی روستایی کلاسیک از نوع غربی با کارآفرینی بومی روستایی وجود دارد. در این پژوهش با توجه به نزدیکی کارآفرینی بومی و کارآفرینی بومی روستایی که هر دو برگرفته از الگوی اقتصاد بومی و نظریا کسب و کارهای کوچک بومی هستند، به صورت کلی تفاوت این دو با کارآفرینی کلاسیک آورده شده است. به عنوان مثال، محققانی چون پریدو^۴ و همکاران (۲۰۰۴)، هیندل و لندسون^۵، ۲۰۰۵؛ پردو و کریسمان^۶، ۲۰۰۶؛ دانا و اندرسون^۷، ۲۰۰۷؛ فردریک^۸، ۲۰۰۸؛ دانا، ۲۰۱۵؛ و کروچه، ۲۰۱۷؛ مبحث کارآفرینی بومی را به عنوان یک حوزه تحقیق مستقل از ادبیات اصلی کارآفرینی دانسته‌اند.

تحقیقات لی-راس و میچل^۹ (۲۰۰۷: ۲۰۲) در مورد کارآفرینان روستایی جزایر تنگه توریس نشان داد که کارآفرینان بومی روستایی الگوهای سنتی رفتار را در یک محیط اقتصادی مدرن بهینه سازی می‌کنند و کارآفرین بومی روستایی بر اساس منفعت افراد جامعه، خانواده‌ها یا مشارکت‌ها زمین، زندگی در زمین و یا جامعه شکل می‌گیرد، در حالی که کسب و کارهای کلاسیک بر اساس تمام سود به نفع شخصی دیده می‌شود. آدلا مک موری^{۱۰} (۲۰۰۸) ضنت تأکید بر تفاوت کارآفرینی بومی و کارآفرینی کلاسیک روستایی، استدلال کرد که برای کارآفرینان بومی روستایی، بسیاری از انگیزه‌ها ناشی از برنامه جانشین پروری و تمایل به نسل‌های آینده نمایان است تا نسل‌های آینده مجبور نباشند سختی‌هایی را که خود و پیشینیان آنها متحمل شده‌اند را

1- Foley & Hunter

۲- Dana

۳- Tipu and Sarker

4- Peredo

5- Hindle & Lansdowne

6- Peredo & Chrisman

7- Dana & Anderson

8- Frederick

9- Lee-Ross & Mitchell

10- Adela McMurray

پشت سر بگذارند. بر خلاف کارآفرینی بومی، کارآفرینی از نوع کلاسیک به دنبال سود اقتصادی است و توجه‌ای به نسل‌های آینده ندارد. هندل و موروز^۱ (۲۰۱۰) نیز بر مفهوم کارآفرینی بومی به عنوان یک حوزه جداگانه یاد می‌کنند، جایی که نیاز به آشتی تاریخ و درک ارزش‌های بومی وجود دارد. از نظر کوشنیروویچ^۲ و همکاران (۲۰۱۷) کارآفرینی بومی روستایی بر خلاف کارآفرینی کلاسیک که تحت تاثیر اقتصاد و سود است، تحت تاثیر فرهنگ و جامعه است. پادیللا و کیرولا^۳ (۲۰۱۸) سنت‌ها و فرهنگ بومی را به عنوان محور اصلی کارآفرینی بومی معرفی کردند و اظهار داشتند که این همان چیزی است که کارآفرینی بومی را از کارآفرینی کلاسیک متفاوت می‌کند. بنابراین و بر اساس نظرات محققان بومی، کارآفرینی غربی و کلاسیک متفاوت از کارآفرینی بومی است. آشکار است که کارآفرینی کلاسیک تحت سلطه سرمایه و نوآوری قرار گرفته است، ولی کارآفرینی بومی به طور خاص به شیوه زندگی بومی اشاره دارد و تحت تاثیر فرهنگ، ارزش‌های فرهنگی، سرمایه اجتماعی و جامعه بومی، در کنار روابط خویشاوندی و وابستگی خانوادگی قرار گرفته است. در جدول (۱) برخی تفاوت‌های کارآفرینی بومی و کارآفرینی کلاسیک با تاکید بر زمینه‌های روستایی ارائه شده است.

جدول (۱). تفاوت بین کارآفرینی بومی و کارآفرینی کلاسیک (از نوع غربی)

کارآفرینی بومی	کارآفرینی کلاسیک (غربی)
■ تمرکز اصلی آن بر مردم است، نه اشیاء	■ تمرکز اصلی آن بر اشیاء و تولید
■ هدف حفظ ارزش‌های فرهنگی، محیط زیست و تامین معیشت	■ هدف تولید و کسب سود
■ تاکید بر جنبه‌های زیست محیطی، فرهنگی/ اجتماعی و اقتصادی	■ تاکید بر جنبه‌های اقتصادی
■ تحت تاثیر فرهنگ و جامعه است	■ تحت تاثیر شرایط اقتصادی است
■ منفعت جمعی، خانواده و جامعه روستایی مد نظر است	■ منفعت بیشتر شخصی مد نظر است
■ سرمایه اجتماعی و جامعه عنصر اساسی است	■ سرمایه اقتصادی و مالی عنصر اساسی است
■ به شیوه زندگی بومی اشاره دارد/ روابط خویشاوندی اصلی اساسی	■ تحت سلطه سرمایه و نوآوری قرار گرفته است
■ ارتباط با مدل کارآفرینی بومی روستایی و مناطق دورافتاده	■ ارتباط با مدل کارآفرینی بومی شهری

منبع: یافته‌های محقق، بر اساس تحقیقات کارآفرینی بومی، ۱۴۰۱

اهداف کارآفرینی بومی روستایی

کارآفرینی بومی همانند کارآفرینی کلاسیک و از نوع غربی دارای اهداف مشخصی است. با این حال اهداف کارآفرینی بومی با نیازهای اجتماعی و اقتصادی جامعه بومیان مطابقت بیشتری دارد. به گفته مورگان (۲۰۰۶) این اهداف می‌تواند به عنوان ابعاد مختلف زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی، معنوی و فرهنگی بر توسعه کارآفرینی بومی تأثیر بگذارند، و دستیابی به این اهداف با توجه به فعالیت‌های کارآفرینی بومی و ایجاد سرمایه‌گذاری مشارکتی متفاوت است (Morgan, 2006). بر خلاف کارآفرینی کلاسیک که هدف بیشتر کسب سود و تولید و در واقع بعد اقتصادی است، در کارآفرینی بومی علاوه بر بعد اقتصادی، اهداف اجتماعی و

1- Hindle and Moroz
2- Kushnirovich
3- Padilla & Ciruela

اقتصادی، زیست محیطی، معنوی و فرهنگی که زیرمجموعه‌های متوالی از تمرکز اقتصادی اولیه است، نیز دنبال می‌شود (Cooney, 2021). در جدول (۲) بر اساس نظر محققان مختلف اهداف کارآفرینی بومی با تاکید بر زمینه‌های روستایی ارائه شده است. البته لازم به ذکر است که برخی از این اهداف ممکن است با اهداف کارآفرینی روستایی از نوع غربی/ کلاسیک نیز هماهنگ و مرتبط باشند.

جدول (۲). اهداف کارآفرینی بومی روستایی

اهداف	شرح / توضیحات	محقق
محیطی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ نظارت و حفاظت از منابع طبیعی بومی - محلی ❖ شیوه‌های پایدار: شکار، ماهیگیری، برداشت ❖ شیوه‌های سازگار با محیط زیست: گردشگری، صنایع روستایی، گاز، معدن، چوب 	مورگان (۲۰۰۶) کوونی (۲۰۲۱)
فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ حفظ و تقویت فرهنگ و ارزش‌های سنتی - روستایی ❖ احیای فرهنگی ❖ احیای زبان ❖ رسوم سنتی: مراسم، و تشریفات و آداب و رسوم سنتی و بومی به عنوان یک محصول 	هانسن و برون (۲۰۱۶) اسمیت و هانت ^۳ (۲۰۱۸)
معنوی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ بهبود شرایط معنوی برای افراد، خانواده‌ها و جوامع ❖ معنویت به عنوان مبنایی برای عمل ❖ معنویت به عنوان پایه‌ای برای توسعه یک مدل کارآفرینی پایدار 	والتر و تاکامورا ^۴ (۲۰۱۵) کوونی (۲۰۲۱)
اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ بهبود شرایط اجتماعی برای افراد، خانواده‌ها و جوامع ❖ خودمختاری بومی - محلی ❖ کاهش فقر روستایی 	هانت ^۴ (۲۰۱۳) اسمیت و هانت ^۵ (۲۰۱۸)
اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ خودکفایی محلی ❖ بهبود شرایط اقتصادی برای افراد، خانواده‌ها و جوامع ❖ کسب سود در کنار تامین معیشت روستایی ❖ ایجاد سرمایه‌گذاری ترکیبی بومی (گردشگری، صنایع دستی، کشاورزی و غیره) ❖ تکمیل اهداف اقتصادی و/ ترکیب با اهداف اجتماعی، زیست محیطی، فرهنگی و معنوی 	اندرسون ^۶ و همکاران (۲۰۰۸) کوونی (۲۰۲۱)

منبع: یافته‌های محقق، بر اساس تحقیقات کارآفرینی بومی

ویژگی‌های منحصر به فرد کارآفرینی بومی روستایی

نویسندگانی مانند فولی^۷ (۲۰۰۳)، بودل، بریمبل، ویون، فرازر و بلو^۸ (۲۰۱۸) به تفاوت ویژگی‌های کارآفرینی بومی در مقایسه با دیگر گروه‌های کارآفرین اشاره می‌کنند و معتقدند که این تفاوت‌ها نه تنها از کشوری به

۱- Hansen & Brown

۲- Hunt & Smith

۳- Walters & Takamura

۴- Hunt

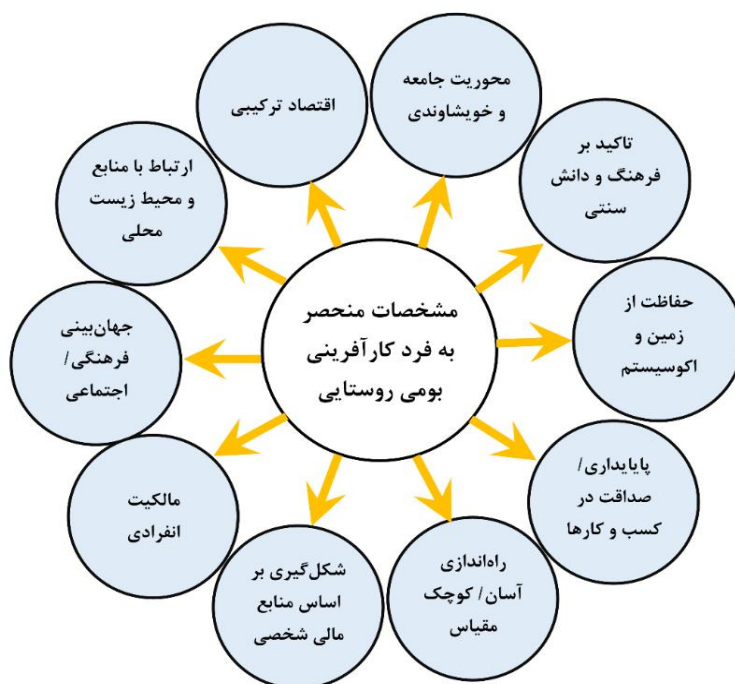
۵- Hunt & Smith

۶- Anderson

۷- Foley

۸- Bodle, Brimble, Weaven, Frazer and Blue

کشور دیگر، بلکه از منطقه‌ای به منطقه نیز متفاوت است. فارلی (۲۰۱۰) تلفیق با میراث و فرهنگ قومی، وابستگی به زمین و مشارکت فعال در کارآفرینی را از ویژگی‌های منحصر به فرد کارآفرینی بومی روستایی معرفی می‌کند. به همین ترتیب، به گفته دانا (۲۰۱۵) کارآفرینی بومی روستایی بر اساس یک مدل سنتی و در بخش غیررسمی، خارج از بازار اصلی اقتصاد جهانی فعالیت می‌کند. شیونز^۳ و همکاران (۲۰۱۷) طیفی از ویژگی‌ها و عوامل غیراقتصادی در کارآفرینی بومی روستایی را معرفی می‌کند و معتقدند که این عوامل غیراقتصادی نقش اصلی را در موفقیت یا عدم موفقیت کارآفرینی بومی روستایی دارند. طبق گزارش سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (۲۰۲۱) کارآفرینی بومی روستایی در یک زمینه نهادی رخ می‌دهد و بر اهمیت روابط خویشاوندی، دانش و فرهنگ سنتی و پیوند دادن کسب‌وکارها به توسعه اقتصادی جامعه تأکید دارد. لذا کارآفرینی بومی به عنوان ایجاد، مدیریت و سرمایه‌گذاری‌های جدید مردم بومی به نفع مردم بومی تعریف می‌شود که دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است. از نظر سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (۲۰۲۱) برخی از ویژگی‌های کارآفرینی بومی آورده شده در شکل (۳) را می‌توان برای کارآفرینی بومی روستایی ارائه کرد.

شکل (۳). ویژگی‌های منحصر به فرد کارآفرینی بومی روستایی، یافته‌های محقق بر اساس نظریات مختلف، ۱۴۰۱

مدل کارآفرینی بومی و پایداری معیشت روستایی در ایران

۱- Farrelly

۲- Dana

۳- Scheyvens

همانطوری که گفته شد، کارآفرینی بومی روستایی با مشارکت بومیان در کسب و کارهای محلی و یا کوچک به منظور تامین درآمد، اشتغال و ثروت به خودکفایی کارآفرینان روستایی می‌پردازد و به طور موثری به جامعه آنها کمک می‌کند که خود عامل توسعه جوامع بومی و وحلی خود باشند. از لحاظ اقتصادی، کارآفرینی بومی برای مردم بومی دارای ذخایر فراوان فرهنگی، هنری، اجتماعی، انسانی و طبیعی استفاده نشده می‌تواند یک مدل و ابزاری برای پیشرفت اقتصادی آنها باشد. همانطوری که در حال حاضر توسعه اقتصادی جوامع بومی نیوزیلند، کانادا، ایالات متحده، آمریکای جنوبی و کشورهای آفریقایی توسعه کارآفرینی به عنوان ابزاری برای توسعه روستایی موفق بوده و بر پیشرفت آنها تاثیرگذار بوده است.

در کشور ایران که یکی از بزرگترین کشورهای آسیا است و دارای میراث غنی، ارزش‌های فرهنگی مختلف و متنوع، هنر محلی و سنتی فراوان، منابع بومی و محلی بکر و دست نخورده است، کارآفرینی بومی روستایی همانطوری که برخی محققان خارجی مانند آکانبی (۲۰۲۱) اظهار داشتند، علاوه بر تولید اشتغال و معیشت پایدار روستایی (بقاء، منابع درآمدی، نیازهای زندگی و غیره)، به طور قابل توجهی سلامت انسان (کاهش استرس، سلامت و کاهش فقر روستایی) را بهبود می‌بخشد. کالینز و نورمن (۲۰۱۸) که نشان داد که فعالیت‌های کارآفرینی بومی روستایی توانایی تولید اشتغال بومی را برای روستاییان دارند. در ایران نیز با توجه به تنوع قومی، فرهنگی، ادب و سنن، دانش بومی مختلف در کشور، کارآفرینی بومی روستایی می‌تواند تولید اشتغال بومی، بقاء منابع درآمدی، تامین نیازهای زندگی، اشتغال و سلامت اقتصادی را برای روستاییان کشور فراهم کند و علاوه بر تامین معیشت روستاییان، پایداری معیشت آنها را فراهم کند.

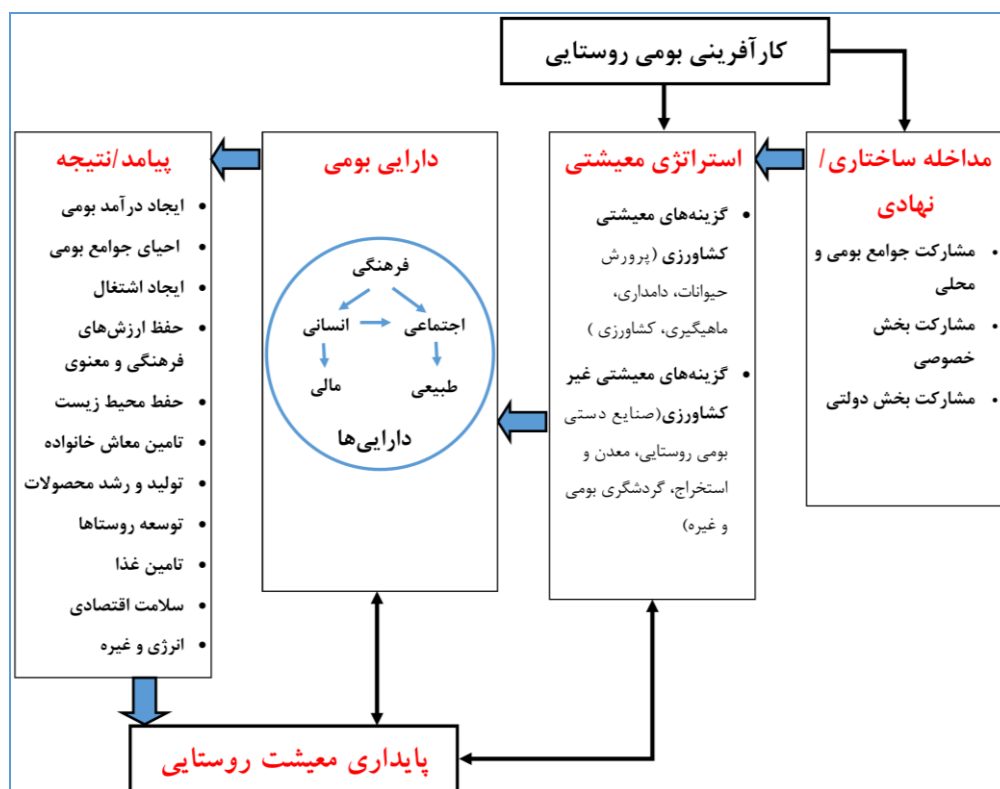
همانطوری که موساکاجیامان^۲ و همکاران (۲۰۱۵) با استفاده از چارچوب معیشت پایدار نشان دادند که عوامل متعددی مانند موسسات بومی، سازمان‌های دولتی، سیاست‌ها و قوانینی محلی و ملی وجود دارد که ساختار و فرآیند معیشت را با استفاده از کارآفرینی بومی تغییر شکل دهند. در ایران نیز تاسیس موسسات بومی، سازمان‌های دلتی و خصوصی و با همکاری مردم بومی، سیاست‌ها و قوانین مرتبط با مردم بومی و تحت عناوین سازمان‌های بومی که فقط به امور بومیان کشور رسیدگی کنند می‌توانند با تلاش‌های توسعه‌ای وابسته به یکدیگر با تغییر معیشت جوامع بومی تاثیرات مثبتی بگذار و زمینه پایداری معیشت آنها را فراهم کنند، بومیان را با استفاده از قوانین و سیاست‌های بومی درگیر کارآفرینی بومی کند و از این طریق ضمن ایجاد اشتغال، حفظ فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی، پایداری معیشت را برای روستاهای بومی کشور فراهم نمود. بنابراین تدوین قوانین، سیاست‌ها، موسسات نهادی و سازمانی بومی می‌تواند یک نقطه موثر بر توسعه کارآفرینی بومی و در نتیجه توسعه پایداری معیشت روستاییان و جوامع بومی کشور باشد، زیرا تأثیر عمیقی بر دسترسی به دارایی‌های کارآفرینی دارند و شناسایی موانع و فرصت‌های کارآفرینی و رفع آن اجازه توسعه کارآفرینی را به بومیان می‌دهد. همانطوری که آندرسون^۳ و همکاران (۲۰۰۸) نشان دادند که کارآفرینی بومی یکی از استراتژی‌هایی است که رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی را تسریع می‌کند، با این حال نیازمند تدوین سیاست‌های اقتصادی صحیح دارد که قادر به افزایش رشد کسب و کار محلی و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در اقتصاد باشد.

1- Collins & Norman

۲- Masukujjaman

۳ -Anderson

در راستای ارتباط چارچوب معیشت پایدار و کارآفرینی بومی، آکانبی (۲۰۲۱) معتقد است که فعالیت‌های کارآفرینی بومی روستایی به طور عمده مبتنی بر کشاورزی که شامل پرورش حیوانات، دامداری، ماهیگیری، وعده‌های غذایی حیوانات، و همچنین فروش کود و سایر مواد محلی برای کشاورزی و غیره است. در ایران نیز با توجه به اینکه جوامع بومی کشور و اقتصاد و معیشت روستاییان کشور وابسته به دانش بومی آنها در زمینه پرورش حیوانات، دامداری، ماهیگیری، کشاورزی و همچنین صنایع دستی بومی روستایی است، استفاده از این دانش و تخصص بومی و تبدیل آن به کارآفرینی بومی روستایی می‌تواند تاثیر مثبتی بر زمینه‌های معیشت و رشد اقتصاد روستایی کشور داشته باشد. به این صورت که توسعه کارآفرینی بومی برای احیای جوامع بومی، تولید و رشد محصولات، تولید درآمد، تامین معاش، توسعه روستاها، و نتیجتاً پایداری معیشت را برای روستاییان کشور به ارمغان می‌آورد. همچنین فعالیت‌های کارآفرینی بومی روستایی منجر به ایجاد شغل و توسعه کسب و کار کوچک روستایی، احیا/حفظ فرهنگ بومی و محلی کشور، سرمایه‌گذاری در محیط روستاها و توسعه کسب و کارهای جوامع دورافتاده و منزوی روستاهای کشور می‌شود. بر اساس مطالعات و ادبیات نظر کارآفرینی بومی و الگوی اقتصاد بومی چارچوب مفهومی ارتباط بین کارآفرینی بومی و پایداری معیشت روستایی با تاکید بر مناطق روستایی ایران را می‌توان به صورت شکل (۴) ارائه داد.

شکل (۴). چارچوب مفهومی ارتباط بین کارآفرینی بومی و پایداری معیشت روستایی ایران

مدل مفهومی پژوهش

این پژوهش از یک روش بین رشته‌ای (به دلیل ماهیت علم جغرافیا) سعی بر آن داشت تا مفاهیم، اصول و ابعاد کارآفرینی بومی روستایی که در نهایت به توسعه پایدار روستایی منجر شود را در نظر بگیرد. این مقاله از مفاهیم، عناصر تفاوت با کارآفرینی کلاسیک، اهداف و ویژگی‌های منحصر بفرد کارآفرینی بومی روستایی که در ادبیات تحقیق (نظریات جامعه‌شناسی، مدیریت کارآفرینی، اقتصاد، مدیریت، برنامه‌ریزی روستایی) و همچنین نظر محققان و سازمان‌های جهانی لحاظ شده است، جهت دستیابی به مدل مفهومی کارآفرینی بومی بهره‌مند شده است. با ذکر این توضیح که، هر نگرش ارائه شده دیدگاه منحصر به فردی از کارآفرینی بومی را لحاظ کرده و به بیان ابعاد مهمی از کارآفرینی بومی می‌پردازند. بر اساس ارزیابی تحلیلی، این نگرش‌ها به بررسی کارآفرینی بومی روستایی می‌پردازند که تحت تاثیر، فرهنگ، جامعه بومی، محیط، اقتصاد و جامعه قرار دارد، که طی آن توسعه کارآفرینی بومی روستایی نیازمند هم‌افزایی و در نظر گرفتن عناصر تفاوت با کارآفرینی کلاسیک، اهداف و ویژگی‌های منحصر بفرد است. بر این اساس، ابتدا با استفاده از بررسی ادبیات تحقیق، نظریات بومی مطرح شده در مورد موضوع تحقیق و پیشینه‌هایی که در این فصل آورده شده است، با استفاده از رویکرد اقتصاد بومی و از جمله نظریه کسب و کارهای کوچک بومی ارائه شد که کارآفرینی بومی روستایی نیز جزئی از این کسب و کارهای کوچک بومی است. در ادامه عوامل رشد و توسعه کارآفرینی، اهداف و ویژگی‌های کارآفرینی بومی در زمینه‌های روستایی که منجر به ایجاد کسب و کارهای بومی روستایی که برخی از آنها شامل کشت بومی، گردشگری بومی، صنایع دستی بومی، پرورش ماهی، و غیره می‌شود ارائه شده است. این مشاغل که به عنوان کارآفرینی بومی روستایی معرفی شده از طریق حفظ محیط زیست روستایی، تولید و اشتغال، ایجاد درآمد، حفظ فرهنگ و ارزش‌های بومی، تامین معیشت روستایی، به توسعه پایدار روستایی کمک می‌نماید. در واقع این مدل (شکل ۵) در برگیرنده ارتباط بین نظریات، الگوی بومی، کارآفرینی بومی روستایی که نهایتاً منجر به توسعه پایدار روستایی می‌باشد. لذا پس از مرور اندیشه‌های موجود در ادبیات تحقیق درباره مسئله تحقیق، مدل مفهومی تحقیق بر مبنای دیدگاه جامع‌نگر و سیستمی طراحی گردید.

شکل (۵). مدل مفهومی پژوهش، یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر یک ارزیابی تحلیلی- مروری در مورد کارآفرینی بومی در یک زمینه روستایی را بیان کرده و یک شناختی از کارآفرینی بومی که متفاوت از کارآفرینی کلاسیک می‌باشد را ارائه کرده است. مقاله حاضر، با

دیدگاه یکپارچه (به دلیل ماهیت علم جغرافیا) به ارائه مدل مفهومی منبعث از الگوی اقتصاد بومی و رابطه‌ای منطقی بین متغیرها و عناصر کارآفرینی بومی که نهایت منجر به توسعه پایدار روستایی می‌شود پرداخته و برای بسترسازی پژوهش‌های آتی مبتنی بر کارآفرینی بومی روستایی تأکید دارد. همچنین این نوع کارآفرینی و پایداری معیشتی خانوارهای بومی روستایی در قالب الگوی بومی تدوین و ارائه شد.

نتایج تحلیل ادبیات پژوهش بیانگر آن است که الگوی اقتصاد بومی وضعیت اقتصادهای بومی، جوامع ابتدایی و ساده، به اشتراک‌گذاری عنصر خانواده و فعالیت‌های جمعی را نشان می‌دهند، که برعکس اقتصاد غربی که بر دانش مدرن تأکید دارد، بر دانش بومی و بر اساس فرهنگ بومی شکل گرفته است. این الگو دخالت مردم بومی در ایجاد کسب و کار، دارایی و ایجاد ثروت با تأکید بر منابع بومی، فرهنگ بومی و با تلاش مردم بومی را الگوی اقتصادی بومی معرفی می‌کند که کارآفرینی بومی نیز یکی از مهم‌ترین موضوعات تعبیه شده در دل آن است.

نتایج تحقیق در زمینه عناصر بروز تفاوت میان کارآفرینی بومی روستایی و کارآفرینی کلاسیک نشان داد که اول اینکه کارآفرینی بومی روستایی به سادگی توسط بومیان روستایی انجام می‌شود. دوم این است که کارآفرینی روستایی در یک زمینه خاص قلمرو و نهادی - بومی روستایی تعبیه شده و اشکال اجتماعی سازمان بر اساس خویشاوندی انجام می‌گیرد. سوم، حفظ زبان و فرهنگ بومی بومی/ روستایی، بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی، منابع محلی - سنتی با ایجاد کسب و کارها مرتبط هستند. چهارم، در کارآفرینی بومی روستایی مشارکت با نهادهای غیر بومی و سازمان‌های غیر دولتی برای افزایش دسترسی به بازارهای و سرمایه و تخصص نیز بر اساس دانش بومی شکل می‌گیرد. لذا با توجه به این عناصر می‌توان کارآفرینی بومی به عنوان خلق، توسعه و مدیریت کسب و کار جدید توسط مردم بومی که اغلب با منابع طبیعی و توسعه اقتصادی مبتنی بر جامعه، ارزش‌های فرهنگی و دانش بومی ارتباط دارد با کارآفرینی کلاسیک و از نوع غربی متفاوت و مختلف است. کارآفرینی بومی روستایی به دنبال تولید محصول اغلب در بخش غیررسمی و با هدف تامین معیشت خانواده صورت می‌گیرد. لذا یکی از مظاهر کارآفرینی بومی، کارآفرینی بومی روستایی است. به طوری که تعاریف، ابعاد، اهداف، ویژگی‌ها و شاخص‌های ارائه شده برای کارآفرینی بومی روستایی متفاوت از کارآفرینی روستایی از نوع کلاسیک/ غربی است و این ابعاد، اهداف، ویژگی‌ها و شاخص‌ها از اجتماعی به اجتماع دیگر متفاوت است. در واقع کارآفرینی بومی با تأکید بر برخی از ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی، اغلب با مفروضات اساسی نظریه‌های اصلی کارآفرینی کلاسیک ناسازگار است.

نتایج تحقیق در زمینه اهداف و ویژگی‌های منحصربفرد کارآفرینی بومی روستایی نشان می‌دهد که فعالیت‌های کارآفرینی بومی در میان مردم بومی شامل فعالیت اقتصادی است که در سه مدل کارآفرینی بومی شهری، کارآفرینی بومی مناطق منزوی و درافتاده و کارآفرینی بومی روستایی خلاصه شده است. نتایج نشان داد که کارآفرینی بومی برعکس کارآفرینی کلاسیک اغلب دارای متغیرهای توضیحی غیراقتصادی است و علاوه بر بعد اقتصادی بر اهداف تامین معیشت، حفظ محیط زیست، حفظ ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی تأکید دارد. در واقع اهداف کارآفرینی بومی فقط در ابعاد اقتصادی خلاصه نمی‌شود، بلکه ابعاد حفظ محیط زیست، حفظ ارزش‌های فرهنگی و سنت‌های بومی - اجتماعی و تامین معیشت خانوار از دیگر اهداف مهم آن می‌باشند. به این دلیل که کارآفرینی بومی روستایی معمولاً به دنبال محیط زیست پایدار است؛ اغلب به مردم بومی اجازه می‌دهد تا بر

منابع بلافاصله در دسترس تکیه کنند و در نتیجه از منابع محیطی- بومی به عنوان عاملی برا توسعه کارآفرینی حفاظت کنند. در کارآفرینی بومی و از جمله کارآفرینی بومی روستایی، سازمان اجتماعی در میان مردم بومی اغلب بر اساس روابط خویشاوندی/خانوادگی شکل می‌گیرد و لزوما در پاسخ به نیازهای بازار و کسب سود ایجاد نمی‌شود. شاید مهم‌ترین نتیجه این پژوهش این است که کارآفرینی بومی روستایی در تلفیق با میراث و فرهنگ بومی، وابستگی به زمین، منابع، و همچنین مشارکت فعال خانواده در عمل و توسعه کارآفرینی بومی باشد. نتایج این تحقیق، مهم‌ترین ویژگی‌های منحصر به فرد کارآفرینی بومی روستایی را معرفی می‌کند.

نتایج در زمینه طراحی مدل بومی نشان داد بسیاری از فعالیت‌های کارآفرینی بومی روستایی در میان مردم بومی شامل فعالیت‌های اقتصادی- معیشتی داخلی بدون توجه صرف به کسب سود و تجارت است و ممکن است با اهدافی غیر از اهداف اقتصادی انجام گردد و کسب و کار اغلب با هدف تامین معیشت و حفظ پایداری معیشت و یا محیطی انجام شود. نیای این بخش در قالب مدل بومی ارائه شده برای جوامع بومی و روستایی ایران مطرح شد تا علاوه بر ارتباط کارآفرینی بومی با معیشت پایدار و همچنین توسعه پایدار روستایی، بینش‌های حاصل از این مطالعه سعی دارند تحقیقات آینده در مورد کارآفرینی بومی روستایی را به روش‌های مختلف هدایت کند. بنابراین این پژوهش یکی از اولین مطالعات مربوط به کارآفرینی بومی روستایی در داخل کشور- ایران- است تا توسعه مسیر مربوط به افراد بومی- روستایی را نشان دهد و این نوع کارآفرینی را به عنوان الگویی جدید برای توسعه روستایی کشور معرفی کند و یک پایه عملی برای مطالعات بعدی ارائه دهد.

به طور خاص، در این مطالعه همه مسائل کارآفرینی بومی ارائه نشده است، با این حال لازم به ذکر است که حتی اگر تمام مسائل کارآفرینی بومی مورد توجه قرار گیرد، هنوز هم جا برای مطالعه بیشتر در موضوع کارآفرینی بومی وجود دارد و پیشنهاد می‌شود که محققان بعدی با بررسی چالش‌ها، مسائل، مشکلات، عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی بومی روستایی تحقیقات بیشتری با تاکید بر جوامع بومی و روستایی ایران انجام دهند. انجام تحقیقات بیشتر در زمینه‌های مختلف کارآفرینی بومی روستایی به منظور درک و معرفی، برنامه- ریزی برای توسعه و به کارگیری کارآفرینی بومی روستایی در مناطق روستایی کشور می‌تواند به توسعه کارآفرینی بومی و پایدارسازی روستاهای کشور با تاکید بر کارآفرینی بومی کمک کند و زمینه ساز پیشرفت روستاها از این نظر شود. امید است که این پژوهش جرقه‌ای در جهت توجه به کارآفرینی بومی روستایی جهت توسعه جوامع بومی روستایی در کشور باشد.

حامی

این اثر تحت حمایت مادی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF) برگرفته شده از طرح شماره «۹۹۰۲۹۲۶۹» انجام شده است.

منابع

- بهمنی، افشین، قدیری معصوم، مجتبی، حاجیلو، مهدی، عظیمی، فریده، قدیری معصوم مهدیه، (۱۴۰۰). بازاندیشی در وجوه مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی و زمین‌یابی کارآفرینی در مناطق روستایی (مورد مطالعه: روستاهای استان تهران). تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. ۲۱ (۶۳)، ۳۱۵-۳۳۴.
- Abd Rahman, S. Mohd Said, H. and Rashid Ali, S. (2020). **Exploring Development of Indigenous Entrepreneurship among the Semai community at Batang Padang District Perak, Malaysia**, *Tourism Development Centre International Conference*, 3, 269- 280.
- Adewumi, S. A. (2020). **Challenges and prospects of rural entrepreneurship: A discourse analysis of selected local government areas of Osun state, Nigeria**. *International Journal of Business and Management Studies*, 12(2), 544-560.
- Akanbi, B. (2021). **Impact of Indigenous Entrepreneurial Activities and Livelihood Sustainability in South- Western Nigeria**, *Journal of Services & Management*, 16(3), 3- 17.
- Altman, J. C. (2004). **Economic development and Indigenous Australia: contestations over property, institutions and ideology**. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 48(3), 513-534.
- Anderson, R. (2002). **Entrepreneurship and aboriginal Canadians: a case study in economic development**, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 7(1), 45- 66.
- Anderson, R. B., MacAulay, S. W., Kayseas, B., & Hindle, K. G. (2008). **Indigenous communities, entrepreneurship, and economic development in the new economy**. In *Non-market Entrepreneurship*. Edward Elgar Publishing.
- Anderson, R. B., MacAulay, S. W., Kayseas, B., & Hindle, K. G. (2008). **Indigenous communities, entrepreneurship, and economic development in the new economy**. In *Non-market Entrepreneurship*. Edward Elgar Publishing.
- Anderson, R.B. and Giberson, R.J. (2003). **Aboriginal entrepreneurship and economic development in Canada: thoughts on current theory and practice**, in Stiles, C.H. and Galbraith, C.S. (Eds.): *Ethnic Entrepreneurship: Structure and Process*, pp.141–167, Emerald Group Publishing Limited, Bingley.
- Bodle, K., Brimble, M., Weaven, S., Frazer, L., & Blue, L. (2018). **Critical success factors in managing sustainable indigenous businesses in Australia**. *Pacific Accounting Review*, 30, 35- 51.
- Cachon, J. C. (2012). **Paleo aboriginal entrepreneurship: evidence from Turtle Island**. *In ICSB World Conference Proceedings* (Vol. 2, No. 1, p. 1). International Council for Small Business (ICSB).
- Castellino, Joshua, and Cathal Doyle. (2018). **Who Are 'Indigenous Peoples'? In The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Commentary**, edited by Jessie Hohmann and Marc Weller, 7–37. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Collins, J., & Norman, H. (2018). **Indigenous entrepreneurship and indigenous employment in Australia**. *Journal of Australian Political Economy*, 3(82), 149-170.
- Collins, J., Morrison, M., Basu, P. K., & Krivokapic-Skoko, B. (2017). **Indigenous culture and entrepreneurship in small businesses in Australia**. *Small Enterprise Research*, 24(1), 36-48.
- Cooney, T. M. (Ed.). (2021). **The Palgrave Handbook of Minority Entrepreneurship**. Springer Nature.
- Coria, J., & Calfucura, E. (2012). **Ecotourism and the development of indigenous communities: The good, the bad, and the ugly**. *Ecological Economics*, 73, 47-55.

- Croce, F. (2017). **Contextualized indigenous entrepreneurial models: A systematic review of indigenous entrepreneurship literature.** *Journal of Management & Organization*, 23(6), 886-906.
- Daffy, L. A. (2011). **Hearing the journeys: The factors that impact female Indigenous entrepreneurship in Victoria** (Doctoral dissertation, Masters Thesis).
- Dana L.P. (2015). **Indigenous entrepreneurship: an emerging field of research.** *International Journal of Business and Globalisation*, 14(2): 61–63.
- Dana, L.P. (1988). **International note: more small business is not the answer for Peru**, *Journal of Small Business Management*, 26(3), 68- 70.
- Dana, L.P. (2007). **Promoting SMEs in Africa: some insights from an experiment in Ghana and Togo**, *Journal of African Business*, 8(2), 151- 174.
- Dana, L.P. and Anderson, R.B. (2006). **A multidisciplinary theory of entrepreneurship as a function of cultural perceptions of opportunity**, in Dana, L.P. and Anderson, R.B. (Eds.): *International Handbook of Indigenous Entrepreneurship*, pp.595–603, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Doan, H. K. (2022). **Bibliometric Analysis of Indigenous Entrepreneurship.** *Ecoforum Journal*, 11 (1), 1- 20.
- Dyer, L. M., and Ross, C. A., (2000). **Etiinic Enterprises and their CUentele**, *Journal of Small Business Management*. 38(2), 48-66.
- Farrelly, T. (2010). **Indigenous community-based ecotourism as Indigenous Social Entrepreneurship (ISE): Sounds good, but what about culture-specific humanenvironment relationships.** In Development Network. New Zealand: Devnet Conference (pp. 1-3).
- Foley, D. (2007). **Indigenous entrepreneurship: What, when, how and why? Paper presented at the Regional Frontiers of Entrepreneurship Research Conference: 4th International Australian Graduate School of Entrepreneurship (AGSE) Entrepreneurship Research Exchange, 6–9 February 2007, Brisbane, Australia.**
- Foley, D. (2013). **Jus Sanguinis: The root of contention in determining what is an Australian Aboriginal business.** *Indigenous Law Bulletin*, 8(8), 25-29.
- Fuller, D, and Parker, L. (2002). **Indigenous Economic Development in Northern Australia.** Rockhampton: CQU Press.
- Gallagher, B., & Lawrence, T. B. (2012). **Entrepreneurship and indigenous identity: a study of identity work by indigenous entrepreneurs in British Columbia.** *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 17(4), 395-414.
- Gallagher, B., & Lawrence, T. B. (2012). **Entrepreneurship and indigenous identity: a study of identity work by indigenous entrepreneurs in British Columbia.** *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 17(4), 395-414.
- Gorbuntsova, T., Dobson, S., & Palmer, N. (2018). **Rural entrepreneurial space and identity: A study of local tour operators and ‘the Nenets’ indigenous reindeer herders.** *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 19(4), 261-272.
- Hindle, K., & Lansdowne, M. (2005). **Brave spirits on new paths: toward a globally relevant paradigm of indigenous entrepreneurship research.** *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 18(2), 131-141.
- Hindle, K., & Moroz, P. (2010). Indigenous entrepreneurship as a research field: developing a definitional framework from the emerging canon.** *International Entrepreneurship and Management Journal*, 6(4), 357-385.
- Hunt, J. (2013). **Engagement with Indigenous communities in key sectors.**

- Hunter, B. (2018). **Recent growth in Indigenous self-employed and entrepreneurs**. Canberra, ACT: Centre for Aboriginal Economic Policy Research (CAEPR), the Australian National University.
- Igwe, P. A. (2022). **Cross-cultural Tribes, Community and Indigenous Entrepreneurship**. In *The International Dimension of Entrepreneurial Decision-Making* (pp. 163-179). Springer, Cham.
- James, A. E., Hartt, C. M., MacDonald, A., Marcoux, J., & Price, S. (2018, July). **Does Entrepreneurship Meet the Aspirations of Canada's Aboriginal Peoples?** In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2018, No. 1, p. 15369). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Kushnirovich, N., Heilbrunn, S., & Davidovich, L. (2017). **Diversity of entrepreneurial perceptions: Immigrants vs native populations: Entrepreneurial perceptions of immigrants**. *European Management Review*, 14(1), 1-15.
- Lee-Ross, D., & Mitchell, B. (2007). **Doing business in the Torres Straits: a study of the relationship between culture and the nature of indigenous entrepreneurs**. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 12(02), 199-216.
- Martm, D. F. and Liddle, L. (1997). **Money, Busmess and Aboriginal Culture, Centre for Aboriginal Economic Policy Research Issue Brief 18**, Discussion paper no. 101. Canberra: CAEPR PubUshing.
- Masukujjaman, M., Siwar, C., Alam, S. S., & Halim, S. A. (2015). **Social Business for Sustainable Livelihood of Households: A Conceptual Linkage**, *Proceedings of the Asia Pacific Conference on Business and Social Sciences*, 3(3), 716- 726.
- McDonald, C. (2019). **Promoting Indigenous community economic development, entrepreneurship and SMEs in a rural context**.
- Mika, J. P., Warren, L., Foley, D., & Palmer, F. R. (2017). **Perspectives on indigenous entrepreneurship, innovation and enterprise**. *Journal of Management & Organization*, 23(6), 767-773.
- Morgan, T. K. K. B. (2006). **Decision-support tools and the indigenous paradigm**. In *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Engineering Sustainability* (Vol. 159, No. 4, pp. 169-177). Thomas Telford Ltd.
- Morley, S. (2014). **Success factors for Indigenous entrepreneurs and community-based enterprises**.
- Murphy, L. (2000). **Who is Afraid of the Dark? Australia's Admirusfration in Aboriginal Affairs**. Masters Dissertation. University of Queensland.
- Olowo, S. F., Omotayo, A. O., Lawal, I. O., & Aremu, A. O. (2022). **Improving Rural Livelihood through the Cultivation of Indigenous Fruits and Vegetables: Evidence from Ondo State, Nigeria**. *Agriculture*, 12(3), 372.
- Padilla-Meléndez, A., & Ciruela-Lorenzo, A. M. (2018). **Female indigenous entrepreneurs, culture, and social capital. The case of the Quechua community of Tiquipaya (Bolivia)**. *In Women's Studies International Forum*. 69, 159-170.
- Padilla-Meléndez, A., Plaza-Angulo, J. J., Del-Aguila-Obra, A. R., & Ciruela-Lorenzo, A. M. (2022). **Indigenous Entrepreneurship. Current issues and future lines**. *Entrepreneurship & Regional Development*, 34(1-2), 6-31.
- Pauwels, C., Clarysse, B., Wright, M., & Van Hove, J. (2016). **Understanding a new generation incubation model: The accelerator**. *Technovation*, 50, 13-24.
- Peredo, A. M., Anderson, R. B., Galbraith, C. S., Honig, B., & Dana, L. P. (2004). **Towards a theory of indigenous entrepreneurship**. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 1(1-2), 1-20.

- Peredo, A.M. & Chrisman-James, J. (2006). **Toward a theory of community-based enterprise.** *Academy of Management Review*, 31(2), 309-328.
- Peredo, A.M. and Anderson, R.B. (2006). **Indigenous entrepreneurship research: themes and variations'**, in Galbraith, C.S. and Stiles, C.H. (Ed.): *Developmental Entrepreneurship: Adversity, Risk, and Isolation* (International Research in the Business Disciplines, Volume 5), pp.253–273, Emerald Group Publishing Limited.
- Perry, C. (1994). **A Structured Approach to Presenting PhD Theses:** Notes for Candidates and their Supervisors. Paper presented at the ANZ Doctoral Consortium, University of Sydney.
- Rigney, L. I. (2001). **A first perspective of Indigenous Australian participation in science:** Framing Indigenous research towards Indigenous Australian intellectual sovereignty.
- Schaper, M. (1999). **Australia's Aboriginal small business owners: challenges for the firm'**. *Journal of Small Business Management*. 37(3), 88-93.
- Scheyvens, R., Banks, G., Meo-Sewabu, L., & Decena, T. (2017). **Indigenous entrepreneurship on customary land in the Pacific: Measuring sustainability.** *Journal of Management & Organization*, 23(6), 774-785.
- Subhan, A.Q., Mehmood, M.R and Sattar, A. (2013). **Innovation in Small and Medium Enterprises (SME's) and its impact on Economic Development in Pakistan.** [Online]. Available at: <http://www.wbiworldconpro.com/uploads/dubai-conference-2013/economics/227-Qazi.pdf>.
- Tamtik, M. (2020). **Informing Canadian Innovation Policy through a Decolonizing Lens on Indigenous Entrepreneurship and Innovation.** *Canadian Journal of Higher Education*, 9 (1) 63-78.
- Taylor, J. (2008). **Indigenous peoples and indicators of well-being: Australian perspectives on United Nations global frameworks.** *Social Indicators Research*, 87(1), 111-126.
- Tengeh, R. K., Ojugbele, H. O., & Ogunlela, O. G. (2022). **Towards a theory of indigenous entrepreneurship: a classic?** *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 45(1), 1-15.
- Tipu, S. A. A., & Sarker, A. E. (2020). **Developing an integrative dynamic framework of indigenous entrepreneurship: The case of United Arab Emirates.** *International Journal of Public Administration*, 43(5): 441-451.
- Walters, F., & Takamura, J. (2015). **The decolonized quadruple bottom line: A framework for developing indigenous innovation.** *Wicazo sa review*, 30(2), 77-99
- Welter, F. (2011). **Contextualizing entrepreneurship: Conceptual challenges and ways forward.** *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 165-184.